

Karmacsi Zoltán

„Róka у лісі живе”. Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján (Márku Anita)

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI
KUTATÓKÖZPONT – TERMINI EGYESÜLET. TÖRÖKBÁLINT. 2020. 160 OLDAL

Beszélhetünk-e nyelvi tudatosságról a kárpátaljai kétnyelvű gyermekek nevelésekor?

A ma Kárpátaljaként ismert terület az elmúlt évszázadok során a különböző államalakulatokban változó, de mindig periférikus helyzete miatt jellemzően vegyesen lakott térség volt, és ma is igazi multikulturális ékszerdobozza Ukrajnának. Az egymás mellett többnyire békében élő népek, etnikumok nemcsak egymás kulináris szokásaira, hagyományaira voltak és vannak kölcsönös hatással, hanem a kárpátaljaiak nyelvhasználatára is. Különösen jól látszik mindez az etnikailag vegyes házasságokban. Karmacsi Zoltán monográfiája a kárpátaljai magyar–ukrán vegyes házasságokban zajló nyelvi szocializációs stratégiákat írja le. Az a célja, hogy megragadja azokat a néha tudatos, néha nem tudatos döntéseket, amelyeket nap mint nap meghoznak a szülők, a testvérek, a nagyszülők a vegyes házasságokban felnövekvő óvodás korú gyerekekkel való kommunikációjukban. Egy egynyelvű magyar vagy ukrán családban magától értetődő, hogy a kisgyerekekhez magyarul vagy ukránul szólnak a családtagok, de egy vegyes nemzetiségű, nyelvhasználatú családban ez már egyáltalán nem ilyen fekete vagy fehér. Hiszen a vegyes nyelvi környezetben felnövekvő gyermekek jó esetben spontán módon válnak két- és többnyelvűvé. Az azonban, hogy ez a kétnyelvűség milyen minőségű lesz, nagyon sok tényező függvénye: például a szülők, a családtagok nyelvhasználatának következetessége, a tágabb környezet, az óvoda nyelve és még több egyéb tényező befolyásolja, hogy egy gyermek magas szinten lesz-e kétnyelvű, vagy sem. Mindezekről a szempontokról, a szülői nyelvválasztási stratégiákról, valamint a kisgyermek beszédében a kétnyelvűség valós megnyilvánulásairól szól ez a könyv.

A monográfia alapját a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2016. március 23-án sikeresen megvédett doktori értekezés képezi. A disszertáció címe: Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján.

A kötet Beregszászi Anikó előszavával indul. A kutató jó szívvel ajánlja az izgalmas olvasmányt „a szakma, a tudományos közeg számára, mert Kárpátalján ez az első munka, mely a magyarpárú kétnyelvű gyermekek nyelvi szocializációjával foglalkozik, de emellett számot tarthat az óvónők, tanítók és kisgyermeket nevelő szülők érdeklődésére is” (9).

A kétnyelvűség, a többnyelvűség természetes és sokkal gyakoribb jelenség a világon, mint az egynyelvűség, és a szakirodalomban évtizedek óta abban is egyetértés van, hogy a magas szintű kétnyelvűség – tehát az, hogy egy beszélő mindkét vagy több nyelven is az adott szituációnak megfelelően kommunikációképes –, valamint a „hozzáadó kétnyelvűség”, számos előnnyel rendelkezik. A kétnyelvűek kreatívabban oldják meg a különböző életszituációkat, szellemileg tovább maradnak frissek időskorban, és egyes kutatások szerint a kétnyelvű gyermekek olvasni is könnyebben tanulnak meg (lásd Göncz 1985, 2005; Bartha 1999; összefoglalóan Nacamulli 2017).

A kötet első fejezete a kétnyelvűség, a többnyelvűség szakirodalmát mutatja be. Kiderül ebből a fejezetből, hogyan válhat valaki egyéni szinten kétnyelvűvé, vagy mikortól nevezhetünk egy közösséget kétnyelvűnek. Például a kárpátaljai magyar közösség is kétnyelvű beszélőközösségnek tekinthető a kétnyelvűség úgynevezett holisztikus (minden szempontot figyelembe vevő) megközelítése szerint, még akkor is, ha nem minden tagja a közösségnek birtokol két nyelvet magas szinten (de általában egy kárpátaljai beszélő tudja, hogy mikor kellene ukránul, oroszul, angolul megszólalnia, csak esetleg nincs olyan szintű nyelvtudása, hogy ez lehetővé váljon). Egyéni szinten kétnyelvűvé válhat valaki otthoni közegben vagy éppen intézményes keretek között, fiatalon vagy felnőtten, egyszerre sajátíthat el több nyelvet, vagy egymás után.

A családi vegyes nyelvhasználat is különböző mintázatokat mutat: nem teljesen mindegy, hogy az apa vagy az anya nyelve egyezik meg a közösség nyelvével, ki beszél többet a gyermekhez, a házastársak és esetleges testvérek melyik nyelvet használják az egymással való kommunikációban, azt az elvet követik-e egyáltalán a szülők, hogy egy szülő következetesen egy nyelvet használjon a gyerekekkel való kommunikációban, esetleg egyik szülő nyelve sem egyezik a környezet nyelvével. Sokféle kombináció előfordulhat, de ezek az eltérő utak bizonyos feltételek és következetesség mentén egyaránt magas szintű kétnyelvűséget eredményezhetnek. Ezekről az utakról tájékoztat az első fejezet.

A következő fejezet Kárpátalja demográfiai mutatói mentén tárgyalja a vegyes házasságok számát. Ezek a számok azonban csak becslések, mivel Ukrajna Miniszteri Kabinetjének 2002. szeptember 12-i 1367. számú rendelete megszüntette a házasságot kötő felek nemzetiségének a nyilvántartását. Így a becslések szerint a kárpátaljai házasságok 11,4%-a etnikailag vegyes, főleg ukrán–orosz, ukrán–magyar házasság a kutatás lefolytatásának az idején (és a 2001-es népszámlálási adatokat figyelembe véve).

A monográfia központi fejezetében Karmacsai Zoltán leírja annak a kutatásnak az eredményeit, amelyet több éven keresztül végzett (2008–2011 között és a későbbiekben is kiegészítő kutatások keretében) kárpátaljai vegyes etnikumú családokban. Összesen 25 családban végzett interjú, kérdőíves és a résztvevő megfigyelés módszerét ötvöző kutatást. A családok kiválasztásánál figyelt arra is, hogy ne csak egy vidékről, hanem lehetőleg Kárpátalja-szerte felkeressen vegyes nyelvhasználatú családokat, így szórványvidéken 9 és a tömbmagyarság körében 16 családhoz látogatott el több alkalommal is. Fontos szempont volt, hogy a szülők egyike magyar, a másikuk pedig ukrán vagy orosz anyanyelvű legyen, és óvodás korú (3–6 év közötti) gyermeket is neveljenek a vizsgálat idején.

A felmérés során a gyerekekkel a kutató irányított beszélgetést folytatott egy mesetéma vagy élethelyzet témák mentén (óvoda, játékhoz kapcsolódó élmény), valamint a szülőkkel szülői kérdőívet töltetett ki, és interjút készített. A szülői kérdőív és interjú célja a családban használatos nyelvi, nyelvhasználati döntések, stratégiák kiderítése volt. Kiderült, hogy a családok nagy többségében nem lehet tudatos nyelvi szocializációs stratégiáról beszélni: nyelvválasztásuk a gyermekkel sokszor esetleges, nem következetes. Egyes esetekben megjelenik a saját nyelv átörökítésének az igénye, az *ahány nyelv, annyi ember*, a majdani boldogulás reménye, néha kikövetkeztethető a kisebbségi identitás megtartásának az igénye, de ezek esetlegesek, nem kimondott (explicit) és főleg nem a szülők közötti megegyezésen alapuló konkrét tudatos célok.

A szakirodalom szerint a hatékony kétnyelvű szocializációhoz vezető legegyszerűbb út az alapokat tekintve: az egy szülő egy nyelv elve. Ez azt jelenti, hogy az apa, ha ukrán, akkor mindig ukránul beszéljen a gyerekekhez, az anya, ha magyar, szintén következetesen magyarul szóljon hozzá. Az egymással való kommunikációban is következetesen használják egyik vagy másik nyelvet. Így a gyermek könnyen alkalmazkodik, és az ő nyelvválasztása is igazodni fog a beszédpartner nyelvválasztásához. A kárpátaljai vegyes etnikumú családokban tehát ez a stratégia kevésbé van

jelen, viszont az intézményes nevelés (óvoda, iskola) tanítási nyelve kapcsán már egyre inkább megjelenik az az igény a szülők részéről, hogy segítse az intézmény tannyelve a gyermek magas szintű kétnyelvűségének a fejlődését, sőt kialakulását.

A gyerekekkel való beszélgetés célja a tényleges beszédkészség, a témához, a szituációhoz, a személyhez igazodó nyelvválasztási stratégiák előhívása volt. Az eredmények elemzésénél kiderült, hogy a gyerekek ösztönösen (de nem tudatosan) alkalmazkodnak a nyelvi szituációhoz, nyelvválasztásuk igazodik a beszédpartner által használt nyelvhez, beszédükben megjelennek szókölcsönzések és kódváltások is, de ezek teljesen természetesek, és ezeknek a kétnyelvűségi jelenségeknek, interferenciáknak funkciójuk, okuk van: például bizonyos témákról, meseszereplőkről egyik nyelvükön beszélnek szívesebben, könnyebben, mert azon a nyelven találtak ezekkel a benyomásokkal korábban. A címadó idézet is egy ilyen kódváltásos megnyilatkozás részlete: „*Рóка у лиси жуе [az erdőben él]...*” (67). Más idézetek: „*Еси мефе а рókát а мушка [az egér]...*” (67). „*Нéззед csak, fordítunk még egyet. Ми törtéник itt?*” – „*Бејóтт а бабьукаја [nagyamamája] házába*” (59).

A szerző az adatok elemzésénél a korábbi nemzetközi kutatásokra hivatkozva, valamint saját adataival is megtámogatva cáfol olyan nyelvi tévhiteket is, hogy a kevert nyelvi beszéd a bomlott gondolkodás jele lenne, vagy a kódváltás nem más, mint zagyva beszéd. Ezek elavult, sokszor cáfolt nézetek, mégis részei még a közhiedelemnek. A kisgyermekes kétnyelvű spontán beszédtanulása során természetes, hogy magyar nyelvű beszédükbe időnként ukrán megnyilatkozásokat is kevernek, vagy fordítva, hiszen a mentális lexikon, az úgynevezett agyi szótárak szétválása az életkor előrehaladtával, a nyelvtanulási szakasz későbbi fázisaiban következik be, de ha kellő mennyiségű, jó minőségű nyelvi input éri a gyermeket mindkét nyelven, akkor mindenképpen bekövetkezik. Tehát ha a családtagok sokat és értelmesen beszélgetnek a gyermekkel mindenféle témáról, akkor mindkét nyelven jó kommunikációs készségekre tehet szert a gyermek. Fontos megjegyezni, hogy a televízió, az okoseszközök, de még a különórák sem helyettesíthetik, csak esetleg pótolhatják, kiegészíthetik a személyes beszélgetések során létrejövő spontán nyelvtanulási folyamatot.

A kötet nem kész receptet kínál a hatékony nyelvtanuláshoz, nyelvelsajátításhoz, de nem is lehet ez a célja. Már azzal is sokat tesz, hogy helyzetképet ad a kárpátaljai magyar–ukrán (orosz) vegyes házasságokban jelen lévő vagy éppen jelen nem lévő nyelvi szocializációs stratégiákról, bemutatja azokat a nyelvi jelenségeket, amelyekkel a többnyelvű gyermekek nyelvhasználatában természetes módon találkozhatunk, és feltárja azokat a szakirodalomban fellelhető utakat, amelyek segíthetik a szakembereket, szülőket, óvónőket és tanárokat a tudatosabb nyelvválasztási döntések meghozatalában.

Irodalom

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Fórum Könyvkiadó. Újvidék.

Göncz Lajos 2005. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István – Vančone-Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan*. Gramma Nyelvi Iroda. Dunaszerdahely. 32–76.

Nacamulli, Mia 2017. A kétnyelvű agy előnyei. *TED Talks*.
https://www.ted.com/talks/mia_nacamulli_the_benefits_of_a_bilingual_brain/transcript?language=hu (2020. november 27.)

Márku, Anita: Can we talk about linguistic consciousness in the case of teaching bilingual children in Transcarpathia?

Az írás szerzője

Márku Anita

főiskolai tanár, docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász

intézetvezető

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász

anita.marku22[kukac]gmail.com